

Валентина Слома,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного
економічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

ВІДСТУПЛЕННЯ ПРАВА ВИМОГИ ТА ПЕРЕВЕДЕННЯ БОРГУ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ З МНОЖИННІСТЮ ОСІБ

Досліджено окремі питання відступлення права вимоги та переведення боргу в зобов'язаннях з множинністю осіб. Зроблено висновок, що залежно від виду множинності осіб у зобов'язанні порядок відступлення права вимоги та переведення боргу має певні особливості. Запропоновано до відносин з відступлення права вимоги в активних часткових зобов'язаннях застосовувати за аналогією положення ч. 1 ст. 362 ЦК України, а в активних солідарних зобов'язаннях необхідно отримувати згоду всіх кредиторів. У разі заміни одного із солідарних боржників необхідно отримувати, крім згоди кредитора, згоду всіх боржників, що надалі гарантуватиме можливість пред'явлення до нього регресної вимоги.

Ключові слова: відступлення права вимоги, переведення боргу, зобов'язання з множинністю осіб, кредитор, боржник.

Бібл. : 13

Слома В.

Уступка права требования и перевод долга в обязательствах с множественностью лиц

Исследованы отдельные вопросы уступки права требования и перевода долга в обязательствах с множественностью лиц. Сделан вывод, о том, что в зависимости от вида множественности лиц в обязательстве порядок уступки права требования и перевода долга имеет определенные особенности. Предложено к отношениям по уступке права требования в активных долевым обязательствах применять по аналогии положения ч. 1 ст. 362 ГК Украины, а в активных солидарных обязательствах необходимо получать согласие всех кредиторов. В случае замены одного из солидарных должников необходимо получать кроме согласия кредитора, согласие всех должников, что будет гарантировать в дальнейшем возможность предъявления к нему регрессного требования.

Ключевые слова: уступка права требования, перевод долга, обязательства с множественностью лиц, кредитор, должник.

Sloma V.

Claim assignment and transfer of debt in obligations with a plurality of persons

In the period of the obligation validity, the law allows the replacement of the parties to the obligation while maintaining the obligation itself. The norms of the Civil Code of Ukraine, which regulate the grounds and procedure for replacing the parties to an obligation, are focused on simple obligations involving one creditor and one debtor. The existence of a plurality of persons in the obligation determines certain features in the implementation of the replacement of the subject composition of the obligation.

The objective of the article is to clarify the peculiarities of the application of constructions of assignment of the right of claim and the transfer of debt in obligations with a plurality of persons.

It is concluded that the procedure for assignment of the right of claim and transfer of debt has certain features depending on the type of plurality of persons in the obligation. However, it was found that the replacement of the creditor in passive obligations with a plurality of persons, as well as the replacement of the debtor in active obligations with a plurality of persons do not cause special difficulties.

It has been proposed in case of replacement of the creditor in active partial obligations to apply to the regulation of these relations by analogy with the provisions of Part 1 of Art. 362 of the Civil Code of Ukraine. When transferring a debt in a passive partial obligation, in order to avoid the negative consequences of its non-performance for the parties, it is necessary to obtain the consent of other debtors.

It has been concluded that in case of claim assignment in an active joint and several obligation, it is necessary to obtain the consent of all creditors in order to ensure proper performance of the obligation, protection of creditors'

rights. With regard to the replacement of one of the debtors in the joint and several obligations, the author concluded that it is necessary to obtain, in addition to the consent of the creditor, the consent of all debtors to replace one of them. This, in turn, will guarantee the possibility of filing a recourse claim against the new debtor in the future.

Claim assignment and transfer of debt in a subsidiary obligation is carried out in compliance with the general rules established by law, as well as taking into account the peculiarities of relations between the parties.

Keywords: *claim assignment, transfer of debt, obligations with a plurality of persons, creditor, debtor.*

Постановка проблеми. Укладений сторонами договір має для них обов'язкову силу. Водночас можливі ситуації, коли сторони з певних причин не можуть належним чином виконати умови договору, що зумовлює необхідність зміни у суб'єктному складі. Право вимоги, яке впливає із зобов'язання, стає самостійним товаром «безтілесним майном» і включається в цивільний обіг поряд з речами, грошми та цінними паперами. Борг є менш оборотоздатним, ніж право вимоги, проте інколи виникає необхідність замінити й боржника у зобов'язанні [10, с. 51]. Тому існує потреба у забезпеченні належного правового регулювання відносин між суб'єктами цивільних відносин при реалізації ними свого права на передання права вимоги чи боргових зобов'язань у різних правових формах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання заміни сторін у зобов'язанні досліджували Т. В. Боднар, В. І. Пушай, В. М. Касап, О. О. Кот, І. П. Смілянець. Окремі аспекти заміни сторін у зобов'язаннях з множинністю суб'єктів розглядали Г. Г. Гриценко, Б. Е. Кензєєв, Ю. Я. Крюкова, Д. В. Трут. Водночас ряд питань, пов'язаних із відступленням права вимоги та переведенням боргу у зобов'язаннях з ускладненням суб'єктного складу залишаються спірними та потребують подальшого наукового дослідження.

Мета статті – з'ясування особливостей застосування конструкцій відступлення права вимоги та переведення боргу в зобов'язаннях з множинністю осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заміна осіб у цивільно-правовому зобов'язанні залежно від сторони, на боці якої вона здійснюється, поділяється на два види: заміна кредитора (активної сторони зобов'язання) та заміна боржника (пасивної сторони зобов'язання). Норми ЦК України, які регулюють підстави та порядок заміни сторін у зобов'язанні, зорієнтовані на прості зобов'язання за участю одного кредитора та одного боржника. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 510 ЦК України у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб. Наявність множинності осіб у зобов'язанні зумовлює певні особливості й у здійсненні заміни суб'єктного складу зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 512 ЦК України однією з підстав заміни кредитора у зобов'язанні є передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги). Відступлення права вимоги характеризується добровільним характером поведінки кредитора, який висловлює намір передати своє право іншій особі.

Правочин, у якому виражається відступлення зобов'язального права вимоги, має відповідати всім ознакам правочину. Його юридична характеристика – двосторонній, консенсуальний, він може бути як відплатним, так і безвідплатним. Крім того, цесії притаманні специфічні риси – абстрактний та розпорядчий характер [9, с. 505].

Відступлення права вимоги у зобов'язаннях з множинністю осіб має певні особливості залежно від виду множинності. Заміна кредитора у зобов'язанні з пасивною множинністю не викликає труднощів, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 516 ЦК України заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Необхідне лише письмове повідомлення боржника про заміну кредитора, яке спрямоване на забезпечення права нового кредитора пред'являти вимогу до боржника про виконання зобов'язання.

Питання відступлення права вимоги одним із кредиторів за активної множинності розглядаються науковою спільнотою по-різному. Б. Е. Кензєєв, досліджуючи питання заміни кредитора у частковому зобов'язанні, вказує, що замінити одного зі співкредиторів на третю особу можливо тільки зі згоди всіх інших співкредиторів і боржника [4, с. 122].

Протилежну думку висловлює Д. В. Трут, який зазначає, що у часткових активних зобов'язаннях заміна одного з кредиторів за загальним правилом (ст. 516 ЦК України) має відбуватися без згоди боржника. Щодо згоди інших кредиторів, хоч це прямо не передбачено чинним законодавством, науковець вважає, що її також не потрібно, оскільки заміна одного кредитора жодним чином не впливає на права та обов'язки інших кредиторів [12, с. 47].

Вважаємо, що відповідно до загальних правил відступлення права вимоги згода боржника у такому не вимагається. Щодо згоди інших кредиторів, то для вирішення питання можливим є застосування за

аналогією ч. 1 ст. 362 ЦК України, оскільки у часткових зобов'язаннях з активною множинністю також один або кілька співкредиторів можуть бути зацікавлені у набутті прав, які інший співкредитор має намір передати третій особі. Тобто у разі заміни кредитора у часткових зобов'язаннях необхідно виходити з того, передається право кредитора відплатно чи безвідплатно. У разі відплатного передання права, вимагається згода інших кредиторів на відступлення права вимоги одним із них.

Щодо солідарних зобов'язань, то оскільки кожен із кредиторів може вимагати виконання боржником зобов'язання у повному обсязі, то у разі виконання зобов'язання на користь одного з них інші кредитори будуть звертатись з вимогою про виконання вже не до боржника, а до того кредитора, на користь якого виконане зобов'язання (ч. 4 ст. 542 ЦК України). Саме тому у випадку заміни одного з кредиторів, інші зацікавлені в тому, щоб новий кредитор був добросовісним та платоспроможним.

В. В. Байбак для врегулювання цього питання пропонує застосовувати право переважної купівлі солідарних вимог, оскільки це дасть змогу захистити інтереси солідарних кредиторів, які все ще беруть участь у зобов'язанні, та буде сприяти інтенсифікації обігу вимог загалом [1, с. 10].

Вважаємо, що для належного забезпечення інтересів солідарних кредиторів у випадку відступлення права вимоги одним із них необхідно отримати згоду всіх інших. Згода боржника не вимагається, його необхідно повідомити про відступлення права вимоги з метою уникнення негативних наслідків, які можуть настати (ч. 2 ст. 516 ЦК України).

Оскільки субсидіарні зобов'язання є переважно зобов'язаннями з пасивною множинністю, то відступлення права вимоги здійснюється з дотримання загального порядку, встановленого ЦК України.

Відповідно до ст. 514 ЦК України до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що були наявні на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом. Як випливає зі змісту цієї статті, кредитор може передати своє право вимоги в повному обсязі або в частині. У разі переходу до цесіонаря лише частини прав за загальним правилом на стороні кредитора створюється часткова множинність осіб. Наприклад, кредитор може відступити частину права вимоги особі, яка має його до нього в іншому зобов'язанні як до боржника, в розмірі, що відповідає його боргу, внаслідок чого цей кредитор залишається таким у частині, що не була відступлена, а інша особа вступає до цього зобов'язання як співкредитор відповідно до відступленої їй частини права вимоги [7, с. 30].

Право на часткове відступлення права вимоги передбачене міжнародними актами. Відповідно до ст. 9.1.4 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА право на отримання грошової суми може бути відступлено частково. Право на отримання іншого виконання може бути відступлене частково тільки, якщо відповідне зобов'язання є подільним і відступлення не зробить зобов'язання більш обтяжливим.

Заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 515 ЦК України).

Умова про заборону відступлення права вимоги може бути включена до змісту основного договору, який також має передбачати можливість відступлення права вимоги тільки за згодою боржника. В першому випадку сторони обмежують оборотоздатність права вимоги; воно практично не може об'єктивуватися й існує тільки як елемент змісту зобов'язання. В другому випадку надання боржником згоди має бути індивідуальним; його згода вимагатиметься для всіх подальших відступлень цього майнового права [13, с. 5].

Хоча боржник, за загальним правилом, не може заперечувати проти відступлення кредитором свого права вимоги іншій особі, він, відповідно до ч. 1 ст. 518 ЦК України, має право висувати проти вимоги нового кредитора у зобов'язанні заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент одержання письмового повідомлення про заміну кредитора. Як зазначає О. О. Кот, законодавець, дозволяючи такий перехід прав, прагне зберегти стабільність первісного зобов'язання, а також, щоб уникнути зловживань з боку кредиторів, за допомогою імперативних норм надає правовий захист боржнику – найбільш слабкому суб'єкту з погляду правових можливостей впливу на процес переходу зобов'язальних прав вимоги до нього [5, с. 45].

У зв'язку з диспозитивністю правового регулювання цивільно-правових відносин у зобов'язанні може бути замінений не лише кредитор, а й боржник. Водночас для заміни боржника у законодавстві встановлені жорсткіші правила порівняно із заміною кредитора. Зокрема, відповідно до ст. 520 ЦК України боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом. Це правило спрямоване на забезпечення належної реалізації сторонами своїх прав та обов'язків.

Варто зазначити, що не у всіх зобов'язаннях допускається заміна боржника. Зокрема, не можна передати іншій особі борг, виконання якого засновано на дозволі (ліцензії) займатися відповідною діяльністю, якщо інше не встановлено законом або іншими правовими актами. Отже, і зобов'язання, пов'язані з цією діяльністю, не можуть передаватися іншим особам. За неможливість виконання зобов'язань відповідальність буде нести як первинний, так і новий боржник [2, с. 288].

Ставлення кредитора до переведення боргу у вигляді згоди чи її відсутності є невід'ємним конструктивним елементом механізму переведення боргу. Саме тому сторони у договорі не мають права відступити від вимог ст. 520 ЦК, вказавши, що переведення боргу може бути здійснене без згоди кредитора. Враховуючи, що обов'язковість вимог ст. 520 ЦК впливає як з її змісту, так і з суті переведення боргу, ч. 3 ст. 6 ЦК щодо права сторін відступати від положень актів цивільного законодавства не застосовується [8, с. 14].

У зобов'язаннях з множинністю осіб реалізація боржником права на переведення боргу, так само як і відступлення права вимоги кредитором, залежатиме від виду множинності. Як зазначає І. П. Смілянець, в разі заміни боржника у зобов'язанні із активною множинністю виникає складність з отриманням на це згоди всіх кредиторів, оскільки часто інтереси та вимоги кредиторів є різними і отримати таку згоду майже неможливо. В разі заміни боржника у зобов'язанні із пасивною множинністю проблема виникає у правильному та належному поділі обов'язків між всіма боржниками для того, щоб визначити, який саме передається борг і який боржник замінюється [11, с. 13].

Щодо пасивних часткових зобов'язань, то у випадку заміни всіх боржників у зобов'язанні, вона відбувається за загальним правилом, встановленим ст. 520 ЦК України. Складнішою буде ситуація, коли замінити необхідно одного з часткових боржників. Заміна одного з боржників у частковому зобов'язанні фактично не може вплинути на обсяг прав та обов'язків інших боржників, проте в окремих випадках (ч. 2 ст. 15 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю») невиконання зобов'язання одним із часткових боржників може негативно позначитись на становищі інших співборжників.

Щодо заміни боржника у пасивному солідарному зобов'язанні, то, як зазначають окремі дослідники, у випадку такого переведення боргу одного солідарного боржника на іншого, значно погіршувалось би становище всіх інших солідарних боржників, оскільки з моменту такого переведення солідарно виконати зобов'язання повинна була б менша кількість боржників і суттєво зріс би ризик у зобов'язанні для кожного [4, с. 141].

Аналогічну позицію висловлює й Г. Г. Гриценко, зазначаючи, що якщо відбувається переведення боргу лише із одного солідарного боржника, необхідно отримати згоду не тільки кредитора, а й інших солідарних боржників. Адже, крім солідарного зобов'язання (зовнішніх відносин), наявні внутрішні відносини між співборжниками, заміна осіб у яких неможлива без згоди їхніх учасників [3, с. 145].

Вважаємо, що для того, щоб забезпечити належне виконання пасивного солідарного зобов'язання, крім згоди кредитора, необхідно також отримати згоду всіх солідарних боржників на заміну боржника у солідарному зобов'язанні. Ця домовленість гарантує також можливість надалі пред'являти регресну вимогу до нового боржника.

Заміна боржника в субсидіарному зобов'язанні можлива або зі згоди кредитора, або у випадку правонаступництва. Як зазначає Ю. Я. Крюкова, не будь-який субсидіарний обов'язок переходить у спадок і не будь-який субсидіарний обов'язок можна переуступити. Передання субсидіарного обов'язку у спадок неможливе, якщо виконання не може бути проведено без особистої участі боржника або зобов'язання іншим чином нерозривно пов'язане з особою боржника [6, с. 109]. При переведенні боргу у зобов'язаннях, забезпечених порукою, вимагається також згода поручителя. У протилежному випадку це призводить до припинення поруки на підставі ч. 3 ст. 559 ЦК України.

Висновки. В умовах ринкової економіки важливу роль відіграють правочини, спрямовані на заміну осіб у наявному зобов'язанні. Відступлення права вимоги та переведення боргу в зобов'язаннях з множинністю осіб мають певні особливості, зумовлені видом множинності. Зокрема, у випадку заміни кредитора в активних часткових зобов'язаннях необхідно застосовувати за аналогією положення ч. 1 ст. 362 ЦК України. З метою гарантування належного виконання зобов'язання, захисту прав кредиторів для відступлення права вимоги в активному солідарному зобов'язанні необхідно отримати згоду всіх інших солідарних кредиторів. У випадку заміни одного із солідарних боржників необхідно отримувати, крім згоди кредитора, згоду всіх боржників на заміну одного з них у солідарному зобов'язанні.

Відступлення права вимоги та переведення боргу в субсидіарному зобов'язанні здійснюється з дотриманням загальних правил, встановлених законодавством, а також з урахуванням особливостей відносин між суб'єктами.

Список використаних джерел

1. Байбак В. В. Обязательственное требование как объект гражданского оборота : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. СПб, 2004. 201 с.
2. Голубева Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України : методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 642 с.
3. Гриценко Г. Г. Множинність осіб у цивільно-правовому зобов'язанні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 234 с.
4. Кензеев Б. Э. Исполнение обязательств с множественностью лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Волгоград, 2011. 167 с.
5. Кот О. О. Перехід прав кредитора до третіх осіб в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 187 с.
6. Крюкова Ю. Я. Субсидиарные обязательства в гражданском праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2013. 170 с.
7. Новохатська Я. В. Заміна сторін у зобов'язанні. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 29–39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_115_6 (дата звернення 11.11.2019).
8. Пушай В. І. Уступка вимоги і переведення боргу в цивільних правовідносинах (на матеріалах судової практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : 2006. 19 с.
9. Пушай В. І. Проблемні аспекти здійснення заміни осіб у зобов'язаннях. *Форум права*. 2013. № 3. С. 502–506 URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_84 (дата звернення 15.10.2019).
10. Пушкина А. В. Сделки, направленные на изменение сторон в обязательствах. *Государство и право*. 2012. № 6. С. 51–61.
11. Смілянець І. П. Заміна боржника у зобов'язанні за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2010. 19 с.
12. Трут Д. В. Цивільно-правові зобов'язання з множинністю осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 242 с.
13. Шимон С. Законодавчі та договірні обмеження щодо відступлення права вимоги. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 7. С. 3–6.

References

1. Baybak, V.V. (2004). *Obyazatelstvennoe trebovanie kak ob'ekt grazhdanskogo oborota [Obligatory requirement as an object of civil turnover]*. Candidate's thesis. SPb [in Russian].
2. Holubieva, N.Iu. (2013). *Zoboviazannia u tsyvilnomu pravi Ukrainy: metodolohichni zasady pravovoho rehuliuвання: [Obligations in the civil law of Ukraine: methodological principles of legal regulation]* : monohrafiia. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
3. Hrytsenko, H.H. (2015). *Mnozhyhnyist osib u tsyvilno-pravovomu zoboviazanni [The plurality of persons in civil-law obligation]*. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian]
4. Kenzееv, B.E. (2011). *Ispolnenie obyazatelstv s mnozhestvennostyu lits [Fulfillment of obligations with a plurality of persons]*. Candidate's thesis. Volgograd [in Russian].
5. Kot, O.O. (2002). *Perekhid prav kredytora do tretikh osib v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Transfer of creditor rights to third parties in the civil law of Ukraine]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kryukova, Yu.Ya. (2013). *Subsidiarnnye obyazatelstva v grazhdanskom prave Rossii [Subsidiary obligations in the civil law of Russia]*. Candidate's thesis. Ekaterinburg [in Russian].
7. Novokhatska, Ya.V. (2011). *Zamina storin u zoboviazanni [The substitution of persons in an obligation]*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2011_115_6 7 [in Ukrainian].
8. Pushai, V.I. (2006). *Ustupka vymohy i perevedennia borhu v tsyvilnykh pravovidnosynakh (na materialakh sudovoi praktyky) [Cession and delegation in civil law (upon court practice materials)]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
9. Pushai, V.I. (2013). Problemni aspekty zdiisnennia zaminy osib u zoboviazanniakh [Problem Aspects of Realization of Replacement of Persons are in Obligations]. *Forum prava*. – *Forum prava*, 3, 502–506. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_84 [in Ukrainian].

10. Pushkina, A.V. (2012). Sdelki, napravlenyie na izmenenie storon v obyazatelstvah [Transactions aimed at changing the parties to the obligations]. *Gosudarstvo i pravo – State and Law*, 6, 51-61 [in Russian].
11. Smilianets, I.P. (2010). *Zamina borzhnyka u zoboviazanni za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Replacement of a debtor in obligation upon civil legislation.]*. Extended abstract of Doctor's thesis. Odesa [in Ukrainian].
12. Trut, D.V. (2014). *Tsyvilno-pravovi zoboviazannia z mnozhynnistiu osib [Civil law obligations with a plurality of persons]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
13. Shymon, S. (2012). Zakonodavchi ta dohovirni obmezhenia shchodo vidstuplennia prava vymohy [Legislative and contractual restrictions on the assignment of the right of claim]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 7, 3-6 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2020.